

Фернан Бродел

СРЕДИЗЕМНО МОРЕ
И СРЕДИЗЕМНОМОРСКИЯТ СВЯТ
ПО ВРЕМЕТО НА ФИЛИП II

КНИГА ВТОРА

София, 2019

Преводът е направен по изданието:

FERNAND BRAUDEL

**LE MÉDITERRANÉE ET LE MONDE MÉDITERRANÉEN
A L'ÉPOQUE DE PHILIPPE II**

LIVRE 2

Armand Colin Editeur

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното писмено съгласие на издателство „Изток-Запад“.

Copyright © Armand Colin Editeur, Paris, 1966, 1990

© Веселина Илиева, превод, 2019

© Издателство „Изток-Запад“, 2019

ISBN 978-619-01-0490-2

ФЕРНАН БРОДЕЛ

СРЕДИЗЕМНО МОРЕ
И СРЕДИЗЕМНОМОРСКИЯТ СВЯТ
ПО ВРЕМЕТО НА ФИЛИП II

КНИГА ВТОРА

Превод от френски
Веселина Илиева

Съдържание

Част втора Колективни съдби и общи движения (Продължение)

IV. ИМПЕРИИТЕ	15
1. Възникването на империите	20
Турското величие: от Мала Азия до Балканите	20
Турците в Сирия и Египет	28
Турската империя, видяна отвътре	30
Испанското единство: католическите крале	31
Карл V	34
Империята на Филип II	38
Случайност и политически интереси	42
2. Възможности и недостатъци на държавите	45
„Чиновникът“	46
Отживелици и продажност	53
Местните автономии	58
Финансите и кредитът в служба на държавата	61
1600–1610 г.: благоприятно ли е времето за малките държави?	70
V. ОБЩЕСТВАТА	73
1. Господарската реакция	74
Господари и селяни	75
В Кастилия: грандове и титулувани срещу краля	80
Идалгоси и рехидори в Кастилия	86
Други свидетелства	88
Наследствената аристокрация на Турция	91
Чифлиците	97

2. Измяната на буржоазията.....	99
Средиземноморските буржоазии.....	100
Предателството на буржоазията.....	104
Аристокрацията на търг.....	106
Срещу новите благородници.....	109
3. Мизерия и бандитизъм	110
Недовършени революции.....	111
Класова борба?.....	115
Срещу скитниците и бродягите.....	117
Повсеместност на бандитизма	121
Бандитизмът и държавите	123
Бандитизмът и сеньорите.....	129
Подем на бандитизма.....	132
Робите	134
Какво е заключението?.....	136
VI. ЦИВИЛИЗАЦИТЕ	139
1. Мобилност и стабилност на цивилизациите.....	140
Поуката от любопитните факти	140
Как пътуват културните ценности	143
Влияния и отказ от заимстване	147
А гръцката цивилизация?.....	152
Устойчивост и културни граници	154
Един пример за второстепенна граница: Ифрикия.....	156
Забавени обмени и трансфери	158
2. Припокриване на цивилизации.....	161
Турците в равнините на Балканския изток	162
Ислямът на мориските	169
Проблемите с мориските	170
География на мориска Испания	172
Драмата на Гранада.....	178
Гранада след Гранада.....	181
Превъзходството на Запада.....	187
3. Една цивилизация срещу всички останали:	
съдбата на евреите.....	192
Със сигурност цивилизация.....	194
Повсеместност на еврейските общности	201
Юдаизъм и капитализъм	205
Евреи и конюнктура.....	212
Да се разбере Испания	215

4. Външните влияния..... 219

Етапите на барока.....	221
Трябва ли да се спори?.....	223
Рим: голям център на средиземноморско влияние	224
Друг център на влияние: Испания	228
За пореден път: упадъкът на Средиземноморието	231

VII. Видовете войни 233**1. Войната на ескадрите и на укрепените граници 233**

Войни и техники	236
Война и държави	238
Война и цивилизации	241
Отбранителната спрямо Балканите война.....	245
Венецианският „лимес“	245
На Дунава.....	248
В центъра на морето: по бреговете на Неапол и Сицилия.....	251
Защитата на италианските и испанските брегове.....	255
На бреговете на Северна Африка	256
Предните укрепени постове – „крайно средство“	262
За или против грабежите.....	266
Психология на отбраната	268

2. Плякосването, допълнителна форма

на голямата война.....	269
Плякосването, стар и повсеместен занаят	271
Плякосването, свързано с градовете.....	274
Плякосване и плячки.....	278
Хронология на плякосването.....	279
Християнското плякосване.....	280
Християнски опустошения в Леванта	284
Първият огромен успех на Алжир	289
Вторият и пак огромен успех на Алжир	291
Какво да заключим?.....	295
Откупване на пленници.....	297
Една война прогонва друга.....	300

VIII. ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ:**КОНЮНКТУРАТА И КОНЮНКТУРИТЕ 303**

В началото – залозите.....	303
Вековната тенденция.....	304
Дълготрайните колебания	308

Испански банкрути и конюнктури.....	309
Вътрешни и външни войни.....	310
Конюнктура и обща история.....	312
Краткотрайните кризи	313

Част трета

Събитията, политиката и хората

I. 1550–1559: подновяване и край	
НА ЕДНА СВЕТОВНА ВОЙНА.....	321
1. В началото на войната.....	321
1545–1550: мирът в Средиземно море.....	321
Аферата на град Африка.....	325
Бъдещето на Мюлберг.....	330
2. Войната във и извън Средиземно море	339
Падането на Триполи: 14 август 1551 г.	340
Пожарите от 1552 г.	344
Корсика на французите, Англия на испанците	348
Абдикациите на Карл V: 1554–1556.....	354
3. Връщане към войната.	
Решенията все още идват от Север.....	362
Прекратяване на примирието от Восел.....	362
Сен Кентен.....	365
Мирът от Като-Камбрези.....	370
Завръщането на Филип II в Испания.....	375
4. Испания в средата на века.....	382
Протестантската заплаха.....	382
Политическата тревога.....	385
Финансовите трудности.....	388
II. ШЕСТТЕ ПОСЛЕДНИ ГОДИНИ	
от турското надмощие: 1559–1565.....	397
1. Войната срещу турците,	
испанска лудост?.....	397
Прекратяването на испанско-турските преговори	398
Морското превъзходство на турците.....	402
Експедицията срещу Джерба.....	405

2. Испанското възраждане	421
Годишите от 1561 до 1564.....	421
Срещу корсарите и срещу зимата: 1561–1564.....	426
Бунтът на Корсика.....	436
Спокойствието на Европа.....	440
Относно морското възраждане на Испания в цифри	444
Дон Гарсия де Толедо	450
3. Малта, премерване на силите	
(18 май – 8 септември 1564 г.)	453
Имало ли е изненада?	453
Съпротивата на рицарите	456
Помощта за Малта.....	457
Ролята на Испания и на Филип II	460
III. Възникването на СВЕЩЕНАТА ЛИГА: 1566–1570.....	469
1. Нидерландия или Средиземноморието?	469
Изборът на папа Пий V	469
Турците в Унгария и Адриатика	472
Възобновяване на войната в Унгария	478
Нидерландия през 1566 г.....	482
1567–1568: под знака на Нидерландия	489
2. Преломът на Гранадската война.....	499
Подемът на войните	499
Началото на войната в Гранада.....	504
Последица от Гранада: превземането	
на Тунис от Еулдж Али.....	510
Гранада и войната в Кипър	512
Началото на войната в Кипър	517
Помощта за Кипър	528
IV. ЛЕПАНТО	535
1. Битката на 7 октомври 1571 г.	536
Закъснялото споразумение.....	536
Дипломатическият фактор Франция.....	540
Ще пристигнат ли навреме дон Хуан	
и неговата флота?	544
Турците преди Лепанто	547
Битката от 7 октомври.....	549
Победа без последствия?	551

2. 1572 – драматична година.....555

Френската криза до св. Вартоломей, 24 август 1572 г..... 555

Заповед и контразаповед до дон Хуан Австрийски,

юни-юли 1572 г..... 563

Експедициите в Морея 569

**3. „Измяната“ на Венеция и двете превземания
на Тунис: 1573–1574.....577**

Да се защити каузата на Венеция..... 577

Превземането на Тунис от дон Хуан Австрийски:

друга победа без последствие 580

Загубата на Тунис: 13 септември 1574 г. 587

Най-после мир в Средиземно море..... 594

V. ИСПАНСКО-ТУРСКИТЕ ПРИМИРИЯ:**1577–1584.....599****1. Мисията на Марлиани, 1578–1581.....601**

Връщане назад: първите опити за мир на Филип II..... 601

По времето на дон Хуан..... 603

Един странен победител: Мартин де Акуня..... 608

Джовани Марлиани 610

Споразумението от 1581 г. 621

**2. Войната напуска центъра
на Средиземноморието626**

Турция срещу Персия..... 626

Войната срещу Персия 629

Турците в Индийския океан..... 636

Португалската война – повратна точка на века 638

Алкасар Кебир 641

Насилието от 1580 г. 647

Испания напуска Средиземноморието 649

VI. СРЕДИЗЕМНОМОРИЕТО**ИЗВЪН ГОЛЯМАТА ИСТОРИЯ651****1. Турските трудности и вълнения653**

След 1589 г. – бунтове в Северна Африка

и в ислямския свят 655

Турската финансова криза..... 662

1593–1606: подновяване на големите

операции по фронтовете на Унгария..... 664

2. 1589–1598 г.: от френските граждански войни до откритата война срещу Испания.....	673
Религиозни войни в средиземноморска Франция	674
1595–1598: Испанско-френската война	687
Мирът от Вервен.....	691
3. Войната по море няма да се състои	694
Фалшивата тревога през 1591 г.....	695
Август-септември 1596 г.: Джан Андреа Дория не желае да се сражава с турската армада	702
1597–1600 г.....	704
1601 г.: фалшива тревога или пропусната възможност?.....	705
13 септември 1598 г.: смъртта на Филип II.....	708
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	711
БЕЛЕЖКИ	719

ПРИЛОЖЕНИЯ

Източници	831
1. Ръкописните източници.....	831
I. Испанските архиви	833
II. Френските архиви.....	838
III. Италианските архиви.....	842
IV. Архивите на Ватикана	849
V. Архивите на Рагуза	849
VI. Европейските архиви извън Средиземноморието и Франция.....	851
2. Картографските извори.....	852
3. Печатните извори.....	859
СПИСЪК НА КАРТИТЕ И ГРАФИКИТЕ	922
СПИСЪК НА ИЛЮСТРАЦИИТЕ ИЗВЪН ТЕКСТА.....	923

Част втора

**Колективни съдби
и общи движения**

ПРОДЪЛЖЕНИЕ

Империи

Само ако се върнем далеч назад, за да уловим същността на една дълга еволюция, можем да нарисуваме реална политическа панорама на XVI в.

В края на XIV в. Вътрешното море принадлежи на градовете държави, нахаквали по бреговете му. Несъмнено тук-там съществуват, надвиснали над самите вълни, повече или по-малко хомогенни, сравнително компактни териториални държави. Като кралство Неапол – „il Reame“ – кралство парекселанс; като Византийската империя или обединените от Арагонската корона земи. Но тези държави често са само малко широката обвивка на мощните градове: Арагон *lato sensu* е творение на динамизма на Барселона; империята на Ориента – доста точно – двойното предградие на Константинопол и Солун.

През XV в. градът вече не е на висотата на своето положение, ражда се нова градска криза, първоначално в Италия, където вероятно е започнала с началото на века. За петдесет години се очертава нова карта на Полуострова в полза на някои селища – за сметка на други. Премерена криза, тъй като тя не реализира онова, което тогава – съмнявам се – е на дневен ред: единството на Полуострова. Едни след други Неапол, Венеция и Милано не постигат целта си. Прекалено е рано: противопоставят се прекалено много партикуларизъм, много градове, желаещи да водят собствен живот, спират това трудно раждане – поради което градската криза не се развива напълно. Примирieto от Лоди през 1454 г. затвърждава едно равновесие и един неуспех: Полуостровът опростява политическата си карта, но тя си остава разпокъсана.

Същевременно аналогична криза щяла да мъчи цялото пространство на морето. В действителност навсякъде прекалено крехкият и тесен град държава се оказва под нивото на актуалните политически и финансови задачи. Той представлява нетрайно и обречено образуване: завземането на Константинопол през

1453 г., падането на Барселона през 1472 г. и края на Гранада през 1492 г. са красноречиво доказателство за това^A.

Съперницата на града държава – териториалната държава^B, богатата на пространство и хора – се оказва единствено способна да покрие огромните разходи на модерната война; тя поддържа армии от наемници, снабдява се със скъпото артилерийско снаряжение, скоро си позволява лукса на големите морски битки. Дълго време нейното развитие представлява необратимо явление. Тези нови държави от края на XV в. били Арагон на Хуан II – този Луи XI отвъд Пиренеите – или Турция на Мохамед II, победителят на Константинопол; това ще станат много скоро и Франция на Шарл VIII и на италианските авантюри или Испания на Католическите крале. Всички те развиват първоначалните си сили в лоното на тези земи, далеч от средиземноморските брегове¹, най-често в бедни пространства, в които градовете препятствия са рядкост. Докато в Италия богатството и самата гъстота на градовете поддържат разделението и слабостта, модерността трудно се откроява от миналото, доколкото то е блестящо и остава жизнено. Поради това то се превръща в несъществена слабост. Това се вижда още през първата турско-венецианска война от 1463 до 1479 г., по време на която Сеньорията, незащитена от прекалено слабите си територии, в крайна сметка се оказва принудена, независимо от превъзходството на своята техника, да се откаже². Това се вижда също и по време на трагичната окупация на Отранто от турците през 1480 г.^C и още по-добре през 1494 г. в самото начало на урагана, който се развихря със спускането на Шарл VIII в Италия. Дали някога е съществувала по-чудновата военна разходка от това бързо пътуване до Неапол, при което, по думите на Макиавели, на завоевателя е достатъчно само артелчиците му да очертаят с тебешир разположението на войските му?... След като опасността преминава, всеки може да се перчи и да философства колкото си иска. Или да се подиграва на Комин, посланикът на Шарл VIII, както

^A Вж. кн. I, стр. 430.

^B Нарочно не казвам национална държава.

^C Вж. изследванията на Енрико Перито, Ел Карузи и Пиетро Еджиди (№2625, 2630 и 2626 от библиографията на Санчес Алонсо).

постъпва в края на юли 1495 г. един от патрициите на Венеция, Филипо Трон. Той не се лъже в това, което твърдят за френския крал, „че уж желае да отиде в Светите земи, а фактически иска чисто и просто да стане *signore di tutta l'Italia*^A...“^B.

Хубави разсъждения, но тогава за Полуострова започва поредица от нещастия, които логично ще му костват богатството, положението му в центъра на циклона на европейската политика и – обяснявайки всичко с това – крехкостта на изкусните му политически структури, целия този часовников механизъм, който представлява „италианското равновесие“... Оттогава не безпричинно неговите мислители, просветени от бедствията и от ежедневните поуки на фактите, ще разсъждават над политиката и съдбата на държавите – от Макиавели и Гуичардини в началото на века до Парути, Джовани Ботеро или Амирато в неговия край.

Италия ли? Да, любопитна лаборатория за държавни мъже: целият народ там говори за политика в зависимост от страстите си – тези на хамалина от градския пазар, тези на бръснаря в дюкяна му или на занаятчиите в таверните³; тъй като държавният интерес^C – това италианско преоткритие не е плод на единични разсъждения, а на колективен урок. По същия начин жестокостта, подновените огньове на частните отмъщения са знак за една епоха, в която старите правителствени образувания се разпадат, а новите следват бързо в зависимост от обстоятелствата, които човек не контролира. Тогава законността често липсва, а правителствата са прекалено млади, за да си спестяват импровизациите и жестокостите. Терорът е средство за управление. „Владетелят“ е изкуството да живееш, да оцеляваш ден за ден⁴.

Но вече през XV и със сигурност през XVI в. не трябва да говорим само за териториални държави, а за държави нации. Тогава

^A Господар на цяла Италия. – Б.пр.

^B A.d.S. Modène, Venezia VIII, Алдобрандино Гуидони до херцога, Венеция, 31 юли 1495 г.

^C Както е известно, авторството се приписва на кардинал Giovanni Della Casa, Orazione di Messer Giovanni della Casa, scritta a Carlo Quinto intorno alla restitutione della città di Piacenza, публикувана в Galateo, F. Meinecke, Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte, Ire édit., Munich, 1925.

изникват по-обширни, чудовищни групи: агломерации, наследства, федерации, коалиции на отделни държави – империи, ако можем да си послужим със съвременното значение на тази удобна формулировка, въпреки нейния анахронизъм. Иначе как да обозначим тези чудовища? През 1494 г. вече се създава не само френското кралство отвъд планините, но една наистина мечтана империя. Нейната първа цел е да се намести в Неапол. След това, без да се застоява в лоното на Вътрешното море, да се впусне в Ориента, да поддържа там християнската съпротива, да отговаря на подновения зов на родоските рицари, да освободи Светите земи. Точно такава е сложната политика на Шарл VIII, независимо от твърденията на един Филипо Трон: кръстоносна политика, с един замах тя прегражда Средиземно море. Впрочем няма империя без мистика, а в Западна Европа – без тази безпочвена кръстоносна мистика. Примерът с Карл V скоро ще го потвърди.

Испания на Католическите крале вече не е „обикновена национална държава“, а асоциация от кралства, държави и народи, обединени от личностите на владетелите. Султаните също управляват агломерация от завладени народи и правоверни, свързани с техните богатства или подчинени. Същевременно морската авантюра започва да създава в полза на Португалия и Кастилия първите модерни колониални империи, чието значение дори и най-проницателните наблюдатели трудно ще съзрат в самото начало. Самият Макиавели наблюдава прекалено отблизо картината на една развълнувана Италия, за да е способен да вижда по-надалеч – слабост, и то доста сериозна, за един по принцип прозорлив наблюдател⁵.

През XVI в. драмата на Средиземноморието е преди всичко драма на политическия растеж, на издигането на колоси. Известно ни е как Франция претърпява неуспех в едва започналата си имперска кариера заради обстоятелствата или навярно заради още изостаналата си икономика, вероятно поради своя темперамент или благоразумието си, заради вкуса си към сигурните стойности или заради ужаса си от грандиозните неща... Но това, което не е станало, би могло да се случи. Съвсем не е абсурдно да се мечтае за френска империя, облегната на Флоренция, както тази на Испания (разбира се, не от първия път) е опряна на Генуа... Известно

е също как Португалия, вече почти отчуждена от Средиземноморието, се развива (с изключение на няколко марокански позиции) извън присъщото на Средиземно море пространство.

Следователно създаването на империята във Вътрешното море е това на османлиите на Изток и това на Хабсбургите на Запад. Както е забелязал вече доста отдавна Леополд фон Ранке, това двойно изграждане представлява една и съща история и веднага да добавим: обстоятелствата и случайностите не са направлявали сами раждането на тази грандиозна история. Не смятам също, че Сюлейман Великолепни или Карл V са случайност (както ще поддържа самият Анри Пирен), техните личности – да, несъмнено, но не и техните империи. Още по-малко вярвам в решаващото влияние на Уолзи⁶, на този Уолзи – създател на английската политика на Balance of Power – и който, поддържайки противно на своите принципи през 1521 г. Карл V като господар на Нидерландия и на Германия, следователно поддържайки по-силния, вместо да се притече на помощ на по-слабия Франсоа, вероятно улеснява внезапната победа на Карл V при Павия и става причина за изоставянето на Италия за цели два века под испанско господство...

Тъй като, без да отричаме ролята на личностите и на обстоятелствата, смятам, че паралелно с икономическия възход от XV–XVI в. съществува изключително благоприятна конюнктура за обширните и дори много обширните държави, за тези „компактни държави“, за които днес отново започва да се твърди, че бъдещето им принадлежи, както това става за известно време в началото на XVIII в., в момента на разрастване на Русия на Петър Велики и когато се очертава единство, поне династично, между Франция на Луи XIV и Испания на Филип V⁷. Това, което става на Запад, се извършва също, *mutatis mutandis*, на Изток. През 1516 г. египетски Судан обсажда Аден – един свободен град – и го заграбва според логиката на нещата. Но пак според логиката на нещата през 1517 г. турският султан заграбва целия Египет^A. Винаги съществува опасност да бъдеш погълнат от по-големия от теб.

Всъщност историята е последователно благоприятна и неблагоприятна за обширните политически формации. Тя работи за

^A Вж. „Турците в Сирия и в Египет“ по-нататък в изложението.

техния растеж, разцвет и после за тяхното остаряване и разпадане. Еволюцията не е политически ориентирана веднъж завинаги; не съществуват държави, осъдени безвъзвратно да загинат, а други – предопределени да растат на всяка цена, като че ли са натоварени от съдбата да „ядат територия и да поглъщат себеподобните си“⁸.

През XVI в. две империи показват опасната си мощ. Но от 1550 до 1600 г. се очертава, а през XVII в. вече се избистря не по-малко неумолимият момент на техния упадък.

1. Възникването на империите

МОЖЕ БИ, ГОВОРЕЙКИ ЗА ИМПЕРИИТЕ, за техния подем или техния упадък, трябва да се има предвид съдбата, която ги води: да не се смесват периодите, да не се забелязва прекалено рано величието на онова, което със съдействието на времето ще стане велико, или да се оповестява прекалено рано рухването на това, което рано или късно ще престане да съществува. Няма нищо по-сложно от тази хронология, която не е статистика на събитията, а само диагностика и преслушване с обичайните възможности за медицински грешки.

Турското величие⁹: от Мала Азия до Балканите

В основата на турското величие трябва да разположим три века на упорити усилия, дълги борби и чудеса. Дори западните историци на XVI, XVII и XVIII в. често се осланят на тази „чудодейна“ страна на нещата. Наистина, колко необичайна е историята на тази фамилия на Осман, издигала се в зависимост от битките по несигурните граници на Мала Азия, където се срещат авантюрата и религиозният плам¹⁰! Тъй като Мала Азия е парекселанс земя на мистичен ентузиазъм: война и религия вървят ръка за ръка, войнствените братства там са в изобилие и, както е известно, еничарите се свързват с мощните секти на акаисите и след това на бекташите. На тези корени османската държава дължи своята същност, своите основи и своите първи прояви. Чудото се състои в това, че малката държава надживява

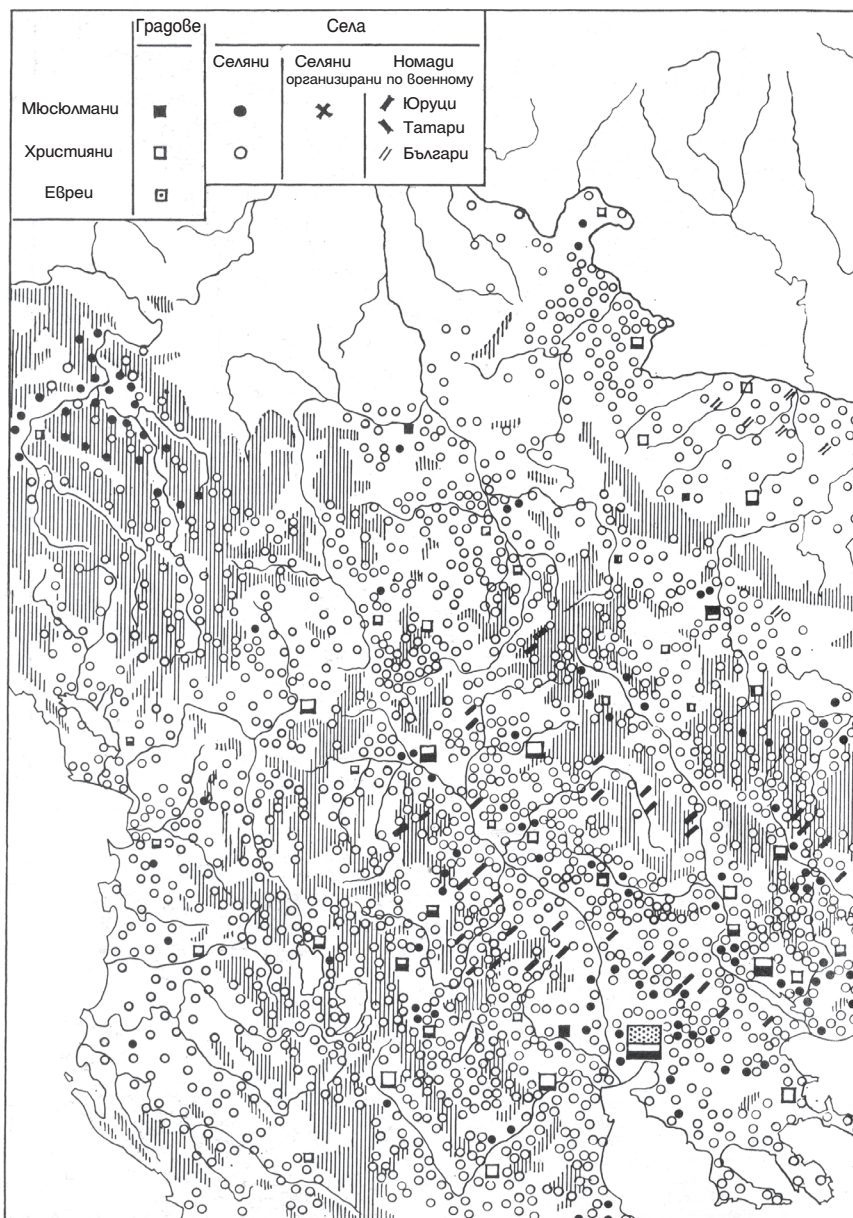
възбужданията и присъщите за географското ѝ положение нещастия.

Просъществувайки, тя се възползва от бавните трансформации на анадоолските земи. Османското благополучие се свързва в дълбините си с мощни, често приглушени, наситени движения, които тласнали народите на Туркестан на запад. То е плод на вътрешните промени в Мала Азия^А, която от гръцка и православна през XIII в. става турска и мюсюлманска вследствие от постоянните инфилтрации и цялостни социални разриви, както и вследствие от учудваща религиозна пропаганда на мюсюлманските ордени – някои радикални, „комунистически като бабаистите, акаистите и абдалите; другите – по-миролюбиво мистични, като мевлевистите от Коня. След Г. Юар, наскоро Кюпрюлюзаде осветли тяхното апостолство“¹¹. Тяхната поезия – тяхната пропаганда – бележи зората на западнотурската литература...

От другата страна на Пролетите турското завоевание е широко облагодетелствано от обстоятелствата. Балканският полуостров далеч не е беден, дори през XIV–XV в. той по-скоро е богат. Но той е разединен: византийци, сърби, българи, албанци, венецианци и генуезци воюват едни срещу други. В религиозно отношение православни и латинци се борят помежду си; накрая, от социална гледна точка балканският свят е изключително крехък – истинска картонена кула. Всичко това не трябва да се забравя: турското завоевание на Балканите се възползва от една необикновена социална революция. Едно сеньориално, сурово към селяните общество бива изненадано от удара и се срива от само себе си. Завоеванието – край на едрите, абсолютни собственици на своите земи – е от известна гледна точка „избавление на бедните нещастници“^В. Мала Азия е завладяна търпеливо, бавно, след многовековни усилия; Балканският полуостров *изглежда* не устоива на завоевателя.

^А Вж. кн. I, стр. 216–218.

^В Изразът е на Б. Трухелка, архивист от Дубровник, от нашите безбройни разговори по тази прекрасна тема.

Фиг. 55. Населението на Балканския полуостров в началото на XVI в.

На тази карта, изготвена от Йомер Лютфи Баркан въз основа на османската статистика, липсват цифрите, отнасящи се до Истанбул и които вероятно са изгубени. Турчинът държи страната чрез граничните си пунктове и още повече чрез ключовите си градове. Ще отбележим огромната маса от поселения на номади юрци в равнините, но и в по-високите зони като например в Родопите и в планините на изток от Струма и Вардар. Общо взето линията, която тръгва

от о-в Тасос и преминава през София, отделя една християнска зона със слабо турско заселване и една такава с гъсто мюсюлманско население в Тракия и останалата част на България. По-късните трудове на Баркан и неговите ученици изследваха почти напълно статистиките от XVI в., които отбелязват силно увеличение на населението и сочат вече известния факт: мюсюлманско превъзходство сред населението на Анадола. Всеки знак от тази карта представлява 250 семейства, т.е. повече от 1000 души. Да се отбележи силното присъствие на мюсюлманите в Босна и значителната еврейска колония в Солун.

В България, където турците напредват много бързо, земята е разтърсвана още преди пристигането им от мощни земеделски вълнения^А. Дори в Гърция има социална революция. В Сърбия с изчезването на местните владетели част от сръбските села са включени в имотите на вакъфите (имоти на джамиите) или раздадени на спахиите¹². Впрочем тези спахии, пожизнени воители и господари, в началото искат данъците в пари, а не в ангария. Трябва да мине време, за да стане положението на селяните отново тежко. Отгоре на това в босненските земи около Сараево има масово помохамеданчване, дължащо се отчасти, както е известно, на силната богомилска ерес¹³. Положението е още по-сложно за Албания¹⁴. Там собствениците успяват да се приютят във венецианските предни постове: такъв е случаят на Дурацо, който остава владение на Сеньорията до 1501 г. Когато тези крепости падат, албанските благородници се приютяват в Италия, където техните потомци се запазват чак до днес. Не е такъв случаят с фамилия Музаки, която изчезва в Неапол през 1600 г. Но ние разполагаме за нея с ценна *Historia deila Casa Musachi*, публикувана през 1510 г. от Джовани Музаки и която осветлява съдбата на един дом, на една страна, на цяла една каста. Името на тази стара фамилия се запазило в Албания в областта, наречена Музекие¹⁵, където тя някога притежавала огромни имения¹⁶. Историята на тези изгнания и преселвания е удивителна. Тя не е валидна за всички балкански господари и собственици. Но какъвто и да е техният край и дори когато те успяват временно да се спасят, ставайки вероотстъпници или не, общият проблем остава един и същ: пред турците се свива един социален свят, отчасти от само себе си, като за пореден път си мислим, че без изключение е вярно следното разсъждение на Албер Грение: „Завладявани са само народите, които искат да бъдат завладени.“

Тази социална реалност обяснява опустошенията и успехите на завоевателите. Тяхната конница, пратена бързо и много далеч, прекъсвайки пътищата, съсипвайки реколтите, разстройвайки

^А Вж. в това число *Christo Peyeff*, *Agrarverfassung und Agrarpolitik*, Berlin, 1927, p. 69; *I. Sakazov*, op. cit., p. 19; *R. Busch-Zantner*, op. cit., p. 64 et sq. Все пак, ако проследим статията на Д. Ангелов в „Исторически преглед“, IX, 4, стр. 374–398, българската съпротива срещу турците била ожесточена.

икономическия живот, подготвя в основни линии лесни победи за войските. Единствено планинските области са защитени за известно време срещу непобедимите нашественици. Последните, отчитайки реалностите на балканската география, стават първоначално господари на големите пътища по протежение на речните басейни, водещи към Дунава: Марица, Вардар, Дрин, Морава... През 1371 г. триумфират при Черномен на Марица; през 1389 г. – на Косово поле, откъдето излизат^А Вардар, Марица и Морава. През 1459 г., този път на север от Железни врата, те триумфират при Смедерево, „самият център, в който линията на Морава среща Дунав, и който колкото и Белград господства над Унгарската равнина“¹⁷.

Също така бързо те побеждават в обширните пространства на източните равнини¹⁸. През 1365 г. установяват своята столица в Адрианопол, през 1386 г. е завладяна цяла България, после цяла Тесалия¹⁹. Завладяването е по-бавно в планинския Запад и често по-скоро привидно, отколкото реално. В Гърция Атина е завзета през 1456 г., Морея през 1460 г., Босна през 1462–1466 г.²⁰, Херцеговина през 1481 г.²¹ въпреки съпротивата на някои „планински князе“. Самата Венеция не може да забрани задълго излиза на Адриатическо море: Скутари е завзет през 1479 г., Дурацо през 1501 г. Явно остава да отбележим и другото, по-бавно завладяване: строежът на пътища, на укрепени места, създаването на камилски кервани, като дейността на всички тези снабдителни и транспортни конвои често е поверявана на грижите на българските мулетари; накрая и най-вече това завладяване се осъществява от градовете, които турците подчиняват или укрепват, или построяват. Те стават истински огнища на разпространение на турската цивилизация, те успокояват, опитомяват и цивилизоват поне победените земи, в които не трябва да си представяме управление с непрекъснати жестокости.

В своето начало турското владичество явно се подхранва за сметка на поробените народи: след битката при Косово хиляди и хиляди сърби вероятно са продадени в робство по пазарите на христия-

^А Твърде приблизително. – Б.р.

янский свят²² или набирани за наемници, но политическият нюх не изменя на победителите. Това се вижда още през 1453 г. с даването от Мехмед II на концесии на гърците в Константинопол. В крайна сметка Турция създава рамки, в които народите на Полуострова последователно заемат своето място, за да си сътрудничат със завоевателя и тук-там учудващо да съживят великолепието на Византийската империя. Това завладяване установява един нов ред – *рах турсиса* [мир под диктата на Турция]^A. Нека повярваме на анонимния французин, който пише през 1528 г.: „Страната е сигурна и няма сведения за никакви похитители..., нито за разбойници по големите пътища... Султанът не толерира нито разбойника, нито крадеца.“²³ Бихме ли могли да кажем същото за Каталония или за Калабрия по същото време? Би трябвало да има частица истина в тази оптимистична картина, тъй като в очите на християните Турската империя остава задълго възхитителна, неразбираема, смайваща с реда си; тъй като армията ѝ удивява западняците с дисциплината си, спокойствието си, както и със смелостта си, изобилието си от муниции, стойността и скромността на нейните войници... Кое не пречи на християните, а точно обратното, да мразят тези неверници „по-лоши от псета във всичките им начинания“: думите са от 1526 г. ...²⁴

Все пак постепенно мненията стават по-безпристрастни. Несъмнено турците били бич божий; Пиер Вире, реформаторът на Романска Швейцария, пише по техен адрес през 1560 г.: „ние не можем да бъдем очаровани, че Господ наказва днес християните чрез турците, както някога е наказал евреите, когато изоставили вярата си... тъй като турците днес са асирийците и вавилонците за християните и властта, и бича, и гневът божии.“²⁵ От средата на века други, като Белон дю Ман, ще признаят добродетелите им, а впоследствие всекиму даже ще бъде приятно да мечтае за тази чудна страна, удобен случай да се отърве от западното общество и неговите ограничения.

Но да се обясняват турците посредством грешките и слабостите на Европа – това вече е прогрес²⁶. Един рагузец го казва на Максимилиан I²⁷: докато европейските страни се разединяват, „цялата висша власт в Турската империя е в ръцете на един-един-

^A Всички преводи в квадратни скоби са на преводача.

ствен човек, всички се подчиняват на Султана, той управлява сам; всички доходи отиват за него, с една дума той е господар, докато всички останали са негови роби“. Точно това обяснява през 1533 г. на посланиците на Фердинанд Алойсиус Грити, странен персонаж, син на венецианец и на робиня, дълго време фаворит на великия везир Ибрахим паша. Карл V не трябва да залага на мощта си срещу тази на Сюлейман. „*Verum esse Carolum Cesarem potentem sed cui non omnes obediant, exemplo esse Germaniam et lutheranorum pervicaciam.*“^{28, А}

Вярно е, че турската сила е като обхваната в комплекса от европейски слабости чрез истинско механично действие. Големите раздори в Европа благоприятстват и провокират турското настъпление чак до Унгария. „Именно завземането на Белград (29 август 1521 г.) – ще напише с право Бюзбек²⁹ – поражда множеството злини, случили се наскоро и под чиято тежест ние все още пъшкаме. Това е гибелната врата, през която варварите нахлуха, за да опустошат Унгария, а това обуслови смъртта на крал Луи, след това загубата на Буда и отстъпването на Трансилвания. Ако турците не бяха завзели Белград, те никога нямаше да влязат в Унгария – кралство, известно по-рано като едно от най-процъфтяващите в Европа, което те опустошиха.“

Всъщност 1521 г., годината на Белград, е началото на големия конфликт между Франсоа I и Карл V. Последствията се наричат Мохач, 1526 г. и обсадата на Виена, 1529 г. Бандело, който написва своите „Новели“ веднага след това значимо събитие³⁰, показва едно християнство, очакващо най-лошото, „сведено до един европейски кантон вследствие от всекидневно нарастващите раздори между християнските владетели“... Освен ако Европа³¹, вместо да се стреми да пречупи османския устрем, всъщност не бъде привлечена от друга авантюра, тази на Атлантика и на големия свят, както историците са забелязали това доста отдавна³². Може би трябва да се обори много старото и невярно, но запазило се обяснение, че именно турските завоевания подтикват Великите открития, докато – обратно, Великите открития чисто и просто

^А Вярно е, че император Карл е силен, но не всички му се подчиняват – например Германия и лутеранското упорство. – Б.пр.

създават в Леванта зона на незначителен интерес, в която турците успяват впоследствие да се разпрострат и да се установят без особено големи трудности, тъй като все пак, когато те завладяват Египет през януари 1517 г., вече са изминали двадесет години, откакто Вашку да Гама е осъществил плаването си около нос Добра Надежда.

Турците в Сирия и Египет

Тогава, ако не се лъжем, дали главното събитие в османското величие – много повече от завземането на Константинопол, „този епизод“, както го нарече с известно преувеличение Рихард Буш Цантнер³³ – не е завладяването на Сирия през 1516 г. и това на Египет през 1517 г., реализирани и двете с един удар? Именно тогава се очертава величествената османска история³⁴. Забележете, че само по себе си в завоеванието няма нищо особено грандиозно и че се е осъществило без затруднения. Оспорване на границите на север от Сирия и още повече опитът на Судан да се намеси като посредник между турци и персийци послужват в удобния момент за претекст... Мамелюците, които гледат на артилерията като на коварно оръжие, не могат да устоят на оръдията на Селим на 24 август 1516 г. близо до Халеб. Сирия пада отведнъж в ръцете на победителя, който влиза в Дамаск на 26 септември. Тъй като новият Судан отказва да признае османското върховенство, Селим изпраща армията си чак в Египет. Мамелюците са отново поразени от турските оръдия³⁵ през януари 1517 г. близо до Кайро. За пореден път артилерията създава огромна политическа власт. Както във Франция, както в Московското княжество^A, както в Гранада³⁶ през 1492 г.

Египет е завладян безкръвно, почти без да се засегне тамошният ред. Мамелюците, разчитайки на обширните си имения, много бързо си възвръщат основната част от властта: Бонапарт ги заварва там три века по-късно. Барон дьо Тот вероятно има право, когато пише: „от изучаването на Кодекса на султан Селим трябва да предположим, че този владетел по-скоро е капитулирал пред

^A Вж. кн. I, стр. 256.

мамелюците, отколкото е завладял Египет. Всъщност забелязваме, че оставяйки двадесет и четиримата бея да управляват неговото владение, той се опитва да балансира техния авторитет чрез този на един паша, който той назначава за главен губернатор и председател на съвета...“³⁷ Тази забележка ни приканва да не драматизираме завоеванието от 1517 г.

И все пак, какво важно събитие! Това, което Селим получава от египтяните, е значително. На първо място данъкът, първоначално умерен³⁸, не престава да расте. Посредством Египет се организира участието на Османската империя в трафика на африканското злато от Етиопия и Судан, после – в търговията с подправки по посока на християнския свят. Ние отбелязахме тази търговия със злато и значението, което отново придобива пътят на Червено море за общия трафик на Леванта. В момента, в който турците се настаняват в Египет и в Сирия, доста след плаването на Вашку да Гама, тези две страни, разбира се, вече не са единствените врати за Далечния изток, но те запазват своето значение. Така турската дига между средиземноморското християнство и Индийския океан³⁹ се оказва завършена и споена. Едновременно с това обаче се осъществява връзката между огромния град Константинопол и една обширна област, производителка на жито, ориз и бакла. Впоследствие Египет често ще бъде определящият фактор в турската еволюция и, ако може така да се каже, вредният фактор. Твърди се с известна степен на достоверност, че продажбата на служби⁴⁰, много често корумпираща обществения ред, се разпростира от Египет до всички краища на Османската империя.

Но Селим извлича от своето завоевание едно богатство, ценно като злато. Може би още преди да стане господар на земите при Нил, той поръчва да се отправят молитви в негово име, изпълнявайки ролята на халиф^{41, А}, господар на вярващите. Впрочем Египет му донася посвещение в тази роля. Легендата твърди – това е легенда, но какво от това!, – че последният от Абасидите, приютен от мамелюците в Египет, отстъпва на Селим халифството над всички истински мюсюлмани. Легенда или не, султанът се завръща от Египет с ореола на огромен престиж. През август 1517 г.

^А Официално той носи тази титла едва през XVIII в.

той получава от сина на шейха на Мека самия ключ на Каабата⁴². Вероятно от тази дата зеленото знаме на Пророка е поверено на гвардията от елитни конници⁴³. Няма съмнение, че в ислямския свят издигането на Селим до сана на повелител на вярващите през 1517 г. вдига толкова шум, колкото две години по-късно в християнския свят известното провъзгласяване на Карл Испански за император. Тази дата отбелязва в началото на XVI в. надигането на голямата османска мощ и (тъй като всичко се плаща) на вълната на религиозна нетърпимост^{44, А}.

Селим умира по пътя за Адрианопол през 1520 г., малко след своите победи. Неговият син Сюлейман го наследява без съперничество. Нему ще се падне честта да осигури османското величие – независимо от песимистичните прогнози, правени по негов адрес. Човекът е на висотата на своята мисия. Но нека признаем, че се появява в благоприятен момент. През 1521 г. той превзема Белград – вратата на Унгария; през юли 1522 г. обсажда Родос и го завзема през декември същата година: след като страшната и мощна крепост на рицарите на Сен Жан е превзета, цялото Източно Средиземноморие се поддава на младежката му амбициозност. Вече нищо не пречи на господаря на толкова средиземноморски брегове да притежава флота. Неговите поданици и гърците, в това число тези от венецианските острови^В, ще му осигурят необходимия човешки материал. Дали великото управление на Сюлейман, започнало с тази блестяща победа, ще бъде толкова блестящо без предварителното завладяване на Сирия и Египет?

Турската империя, видяна отвътре

Ние, историците, наблюдаваме тази турска империя отвън. Това означава, че тя се вижда наполовина и освен това (!) се обяснява едностранчиво, и то от друг. Използването на пребогатите архиви на Истанбул и на Турция променя постепенно

^А Станфорд Шоу отбелязва ролята на фанатичните улеми от новозавладените арабски провинции и турската реакция срещу францисканските мисионери, които Венеция и Хабсбургите пращат на Балканите.

^В Вж. кн. I, стр. 205, бел. В.

това остаряло виждане. Именно отвътре трябва да възприемем огромната машина, за да уловим по-добре нейните сили и вече, тъй като те са преждевременно развити, нейните слабости⁴⁵ и нейните колебания. Което означава да се разглежда един вид изкуство да се управлява, което е и изкуство да се живее, объркано и сложно наследство, определено религиозно и социално устройство, както и различни икономически епохи. Имперската история на османлиите – това са векове история, тоест последователен, различен и противоречив опит. Това е една „феодална“ Мала Азия, която си отваря пътя към Балканите (1360) няколко години след Поатие, в първите фази на онава, което наричаме Стогодишната война; една феодална система (условни и безусловни владения), която се установява в тези поробени европейски земи и създава поземлена аристокрация, държана от султаните донякъде с намордник и срещу която те ще се борят впоследствие упорито и успешно. Тази доминираща класа на османците, на робите на султана, непрестанно ще променя контингента си. Нейните борби за власт ще ритмуват отвътре тази голяма имперска история. Ние ще имаме случай да се върнем към нея.

Испанското единство: католическите крале

От една страна, османлиите, от друга – Хабсбургите. Преди тези последните, Католическите крале, първите съзидатели на испанското единство, имат значение в рамките на имперската история толкова, ако не и повече от султаните на Бурса или Адрианопол в генезиса на османския успех. Носено от устрема на XV в., тяхното дело е облагодетелствано след края на т.нар. Стогодишна война. Всъщност не трябва да приемаме всичко, което историографите ще кажат за Фердинанд и Исабела... Делото на Католическите крале, което не трябва да подценяваме, има на своя страна сътрудничеството на времето и на хората. То е искано, изисквано от буржоазията в градовете, уморена от гражданските войни, желаеща вътрешен мир, спокойна търговия и сигурност. Първото *Hernandad*^A е мащабно градско движе-

^A Братство за борба с разбойничеството. – Б.пр.

ние: тревожните му камбани отекват от град на град и известяват за новото време. С учудващите си запаси от демократичен живот градовете осигуряват триумфа на Католическите крале.

Ето защо да не преувеличаваме прекалено ролята, разбира се, значителна, на големите творци на тази съдба. Някои истории дори сметнаха, че съюзът на Кастилия и Арагон, реализиран потенциално чрез сватбата от 1469 г., е можел да се осъществи така също и между Кастилия и Португалия⁴⁶. Исабела е можела да избира между португалския и арагонския брак, между Атлантика и Средиземно море. Накратко, иберийското единство е в съзвучие с времето и според логиката на конюнктурата. Изборът е между португалската и арагонската формула, като последната не натежава непременно над първата. И двете са лесни и достъпни. Избраното през 1469 г. решение е равностойно на обръщането на Кастилия към Средиземно море, операция, изпълнена с трудности и деформации, като се има предвид традицията, политиката и интересите на кралството, но която се извършва бързо, в рамките на един човешки живот: сватбата на Фердинанд и Исабела е през 1469 г.; възкачването на Исабела в Кастилия е през 1474 г.; това на Фердинанд в Арагон – през 1479 г.; отстраняването на португалците е постигнато през 1483 г.; завладяването на Гранада е завършено през 1492 г.; присъединяването на Испанска Навара е извършено през 1512 г. Нека и за миг да не сравняваме това бързо обединение с бавното и мъчително формиране на Франция от земите, разположени между Лоара и Сена. Нека не казваме – други места, а други времена и други реалности.

Това бързо обединение на Испания създава необходимостта от имперска мистика, обратното би ни учудило. Испания на Хименес, обхваната от религиозния размах в края на XV в., живее с Кръстоносните походи; откъдето следва неоспоримото значение на завладяването на Гранада и на началото няколко години по-късно на експанзията в Северна Африка. Окупирането на испанския юг не завършва само възвръщането на иберийската земя, не поставя само на разположение на Католическите крале области с богати земи, трудолюбиви и гъсто населени градове, то освобождава за външните авантюри силите на Кастилия, дълго време съсредо-